

The concepts 'standard' and 'ideal' are inextricably associated in housing design. Efforts by various architects in the twentieth century to create standardized and affordable dwellings produced an endlessly varied series of ideal homes, some of which were built, others not. While large-scale housing is based to a high degree on optimization and repetition, residential floor plans have nevertheless proven to be the subject of continuous development. Roughly speaking, two approaches can be distinguished: on the one hand, the search for new typologies familiar to us from modern architecture, and on the other, the search for typological invention, which takes the conventions of existing house building practice as its starting point.

The recent collapse of our economic growth model has given renewed relevance to the call to reformulate housing ideals. With less money available and companies, government agencies and consumers avoiding major risks, the most obvious prediction seems that we are on the threshold of a new austerity. The question arises, however, whether it is actually advisable in these circumstances to fall back on existing standards. Now is perhaps the moment to develop new standards for the residential floor plan. At any rate, the present crisis will certainly compel architects to undertake a new search for better fitting solutions.

In this fourth edition of *DASH* we explore a possible direction in which these solutions might be found. Using classic and lesser known projects from inside and outside the Netherlands we study the oscillating movement of the residential floor plan, and the topical question of how to relate individual solutions and large-scale stacked housing developments. Although mass customization has for some time been the magic charm for banishing the spectre of twentieth-century mass production, 'standard' solutions are still common in day-to-day building practice. This begs the question of how and to what extent differences can be usefully incorporated in mass housing.

In contrast with the worlds of music or the visual arts, thinking in terms of differences in the housing sphere appears of relatively recent date. The avant-garde in both socialist model societies and the many versions of the welfare state long regarded mass housing as the pre-eminent way to express equality. The turning point came during the 1970s. In the preceding decade architects such as John Habraken had developed a body of ideas now designated visionary. To meet the (changing) wishes of residents, he differentiated two levels of decision making and responsibility in accommodation, which he associated with two architectural terms, support and infill. The commercial interests of system builders were partly responsible for the fact that Habraken's idea of according residents a central role in housing proved too ambitious. Nevertheless, his fundamental revision of time and hierarchy in the construction process is proving more relevant than ever in the current debate on flexibility and durability.

However international the approach taken by late twentieth-century architectural discourse towards the city and the language of architecture – in which the (residential) floor plan was virtually ignored – difference-oriented thinking in mass housing was chiefly

adopted in Dutch architectural practice. It is possible to point to two clear, almost simultaneous moments when this began, namely the Kruisplein competition for youth housing in Rotterdam and the design for the IJplein housing estate in Amsterdam-Noord. These projects mark the start of a development that would culminate in the 1990s in an unprecedentedly successful period in Dutch architecture – better known as SuperDutch – in which the scenographing of differences through typological recombinations constituted an important gain.

On the world stage the iconic event of the 1990s was, of course, the fall of the Berlin Wall, which led to the prying open of a housing policy taken to extremes. The brutal confrontation between totally standardized Soviet mass housing and the custom design of free-market thinking raises the question of whether a 'best of both worlds' is not conceivable: a form of housing that meets individual demands while profiting from the production and scale advantages associated with standard house building.

Redactioneel

In het ontwerp van woningen zijn de begrippen standaard en ideaal onlosmakelijk met elkaar verbonden. De zoektochten van verschillende architecten naar de gestandaardiseerde en betaalbare woning heeft in de afgelopen eeuw een eindeloos gevarieerde reeks van al dan niet gerealiseerde ideaalwoningen opgeleverd. Hoewel grootschalige woningbouw in hoge mate gebaseerd is op optimalisatie en repetitie, blijkt de woningplattegrond toch onophoudelijk onderwerp van ontwikkeling. Er zijn grofweg twee benaderingen te onderscheiden: enerzijds de zoektocht naar nieuwe typologieën zoals we die kennen van de moderne architectuur, en anderzijds een streven naar optimalisatie dat juist vertrekt vanuit de conventies van de bestaande woningbouwpraktijk.

De recente ineenstorting van ons economische groeimodel maakt de roep, om idealen met betrekking tot de woning te herformuleren, opnieuw actueel. Omdat er minder geld beschikbaar is en bedrijven, overheden en consumenten grote risico's mijden, lijkt de meest voor de handliggende voorspelling dat we ons op de drempel van een periode van nieuwe soberheid bevinden. Maar het is de vraag of het wel zo zinvol is om terug te grijpen op bestaande standaarden. Misschien is dit wel het moment om nieuwe standaards voor de woningplattegrond ontwikkelen? Vast staat in ieder geval dat de huidige crisis architecten dwingt opnieuw op zoek te gaan naar beter passende antwoorden.

Een mogelijke richting waarin die antwoorden gevonden kunnen worden, exploreren we in deze vierde uitgave van *DASH*. Aan de hand van klassieke en minder bekende projecten uit binnen- en buitenland bestuderen we de oscillerende beweging van de woningplattegrond, en de actuele vraag hoe individuele antwoorden en grootschalige gestapelde woningbouw met elkaar in relatie te brengen zijn. Want hoewel *mass customization* alweer enige tijd het toverwoord is, waarmee afscheid wordt genomen van de massaproductie van de twintigste eeuw, zijn in de dagelijkse bouwpraktijk 'standaard' oplossingen nog altijd talrijk. De vraag dringt zich daarmee op hoe en tot op welke hoogte verschillen op een zinvolle wijze in de massawoningbouw kunnen worden geïncorporeerd?

Anders dan bijvoorbeeld in de muziek of in de beeldende kunst blijkt het denken in termen van verschil in de woningbouw van relatief recente datum te zijn. De avant-garde in zowel socialistische modelmaatschappijen als in de vele varianten op de verzorgingsstaat zag massawoningbouw lang als het middel bij uitstek om gelijkheid te verbeelden. Het keerpunt komt in de jaren zeventig van de vorige eeuw. In het decennium voorafgaand aan deze periode ontwikkelt onder andere architect John Habraken een gedachtegoed dat inmiddels als visionair bestempeld wordt. Om tegemoet te kunnen komen aan de (veranderende) wensen van de bewoner onderscheidde hij twee niveaus van besluitvorming en verantwoordelijkheid in het huisvestingsproces, en koppelde die aan twee bouwkundige termen: drager en inbouw. Mede door het commerciële belang van systeembouwers blijkt Habraken's idee om de bewoner centraal te stellen te hoog gegrepen. Maar zijn fundamentele herbezinning op tijd en hiërarchie in het bouwproces blijkt in het

huidige debat over flexibiliteit en duurzaamheid actueel dan ooit.

Hoewel internationaal het laat-twintigste eeuwse architectuurdiscours zich met het postmodernisme richt op de stad en de taal van *de architectuur* – en de (woning)plattegrond hoegenaamd geen aandacht krijgt – wordt het denken over verschil in de massawoningbouw vooral in de Nederlandse architectuurpraktijk opgepakt. Er zijn twee duidelijke, bijna gelijktijdige momenten aan te wijzen waarop dat een aanvang neemt, namelijk met de Kruisplein-prijsvraag voor jongerenhuisvesting in Rotterdam en het ontwerp voor de woonbuurt IJplein in Amsterdam-Noord. Deze projecten staan aan het begin van een ontwikkeling die uiteindelijk in de jaren negentig culmineert in een ongekend succesvolle periode in de Nederlandse architectuur – beter bekend als *superdutch* – waarin het ensceneren van verschillen door typologische recombinaties een belangrijke verworvenheid wordt.

Mondiaal gezien staan de jaren negentig uiteraard tevens voor de val van de Berlijnse muur en daarmee het openbreken van een uiterst ver doorgevoerde woningbouwpolitiek. De brute confrontatie van de volledig gestandaardiseerde sovjet massawoningbouw met het *custom design* van het vrijemarktdenken doet de vraag rijzen of er niet een *best of both worlds* denkbaar is. Een woningbouw die zowel beantwoordt aan individuele wensen, maar tevens profiteert van de productietechnische en schaalvoordelen van de standaard woningbouw.